

Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez

1. A kérdés állása

Régtől ismert, hogy ANONYMUS gestájának és a XIV. századi krónikakompozíciónak (illetve az abban levő korábbi keletkezésű krónikadaraboknak) sok egyező motívuma van.¹ Az egyezések okának felderítéséhez maguk a szövegek expressis verbis nem járulnak hozzá, ugyanis sem a krónikakompozíció nem utal P. mester művére, sem ANONYMUS nem hivatkozik magyarországi írásműre.² A kutatás régi vívmánya a közös forrás feltételezése, aminek értelmében ANONYMUS és a XIV. századi krónika egyező (illetve megfelelést mutató) helyei egyetlen kútfőre mennek vissza. Ezt a forrást jobbára az ősgestával azonosították ugyan,³ de lehetetlen fel nem figyelni arra, hogy a közös forrást mindjobban ANONYMUS korához közelítő (tehát az ősgestától időben távolító) felfogások a kronológia láncára fűzhetőek fel. DOMANOVSKY Sándor 1906-ban még XI. századi, I. András-kori,⁴ HÓMAN Bálint 1925-ben már XII. századi, II. István-kori kútfőről beszélt,⁵ MADZSAR Imre 1926-ban II. Géza idejéből való forrás hasznosításáról írt,⁶ míg DOMANOVSKY Sándor 1933-ban a II. Géza utáni krónikafolytatást jelölte meg ANONYMUS forrásául.⁷ *Egyfelől* tehát a szakirodalom eljutott egy olyan közös kútfő feltételezéséig, amely viszonylag röviddel, alig pár évtizeddel P. mester gestája előtt keletkezhetett. Eszerint tehát ANONYMUSnak ismernie kellett legalább egy magyarországi írásművet.

¹ M. FLORIANUS: *Observationes. De locis nonnullis veterum scriptorum cum Anonymo Belae regis notario communibus, et de editione huius operis anno 1849 Sangalli facta.* Historiae Hungaricae fontes domestici. Scriptores II. Lipsiae 1883. 251—253. l.

² A szakirodalom számunkra mérvadó megállapítása szerint ANONYMUS I. fejezetbeli, két alkalommal hivatkozása a historiográfusok művére [SZENTPÉTERY, Emericus: *Scriptores rerum Hungaricarum* I. Budapestini 1937. (továbbiakban: SRH I.) 36.: hystoriographi, qui gasta (recte: gesta) Romanorum scripserunt, sic dicunt; quidam dicunt hystoriographi] az Exordia Scythica (l. GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Bp. 1948. 51., 51—52. l. 7. jegyz., irodalommal), 7. fejezetbeli utalása bizonyos évkönyvekre (SHR I. 41.: sicut in annalibus continetur cronicis) pedig Regino hasznosítását mutatja. L. GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 53. l.

³ E közös forrást főleg a Reginótól származó passzusoknál hangsúlyozták: PAULER Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* Bp. 1900. 224. l.; DOMANOVSKY Sándor: *Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány.* Bp. 1906. 90—91. l.; ua.: *Anonymus és a II. Géza kora belüli Gesta.* Századok, 1933. 173. l.; ua.: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Annotationes. SRH I. 306. l. annot. 3.; HORVÁTH János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Bp. 1954. 344. l.

⁴ DOMANOVSKY Sándor: *Kézai Simon mester krónikája* 82., 128—129. l.

⁵ HÓMAN Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszarmazói.* Forrástanulmány. Bp. 1925. 75. l.

⁶ MADZSAR Imre: *A II. Géza korabeli Névtelen.* (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. köt. 11. sz.) Bp. 1926. 8. l.

⁷ DOMANOVSKY Sándor: *Századok* 1933. 183—184. l.

Már MADZSAR Imre felvetette,⁸ majd módszeresen GYÖRFFY György kísérelte meg igazolni, hogy ANONYMUS — bár maga is merített korábbi magyar kútfőkből — forrásául szolgált a XIII. századi krónikások számára; ilyen módon a krónika és ANONYMUS sok egyező motívuma nem az ősgestából vagy annak XII. századi kontinuitásából, hanem ANONYMUS szövegéből származik.⁹ Másfelől tehát az újabb szakirodalom szerint mind ANONYMUSTól számon kérhető egy (vagy több) korai magyar krónika ismerete, mind pedig a magyarországi krónikairódalomról feltételezhető, hogy tudomással bírt P. mester munkájáról.

Mindezzel viszont szemben áll az a — problémánk szempontjából ugyan nem lényeges, de izgalmas — kérdés: miért nem juttatják e művek nyilvánvalóan, hivatkozások formájában kifejezésre egymás ismeretét?

2. Tények

Egyfelől: fel kell figyelni arra, hogy ANONYMUS munkájában kilenc alkalommal használja a középkori latin nyelvű irodalomban toposz jellegű *Quid plura*, illetve *Quid ultra* kifejezéseket. Valamennyi esetben a fenti frázisok által lezárt rész *digressziót* jelent előadásában, amit a néhányszor a frázist szorososan követő *iter hystorie teneamus* megjegyzés is hitelesít. A problémát különösen érdekessé az teszi, hogy — pozitíve — a *Quid plura*-kkal, illetve *Quid ultra*-kkal záruló passzusok *szöveg szerint* egyeztetethetők az Árpád-kori magyarországi íráshagyomány vonatkozó részeivel, és hogy — negatíve — az anonymusi mű egyetlen specifikuma (Mén-Marót, Salán, Galád és a többiek neve, története stb.) *sem* szerepel e *digressziókban*.

Állításunkat az alábbi szövegösszevetések hivatottak igazolni.

Anonymus:	Kézai:	XIV. századi krónikakompozíció:
<p><i>Athila . . . regalem sibi locum constituit iux[ta] Danubium super calidas aquas et omnia antiqua opera, que ibi invenit, renovari precepit et in circuito muro fortissimo edificavit, que per linguam Hungaricam dicitur nunc Buduar et a Teothonicis Ecilburgu vocatur. Quid plura!</i> (SRH I. 35.)</p>	<p>Fecerat etiam Sicambriam suo nomine appellari. Et quamvis Hunis et caeteris suis gentibus interdictum rex Ethela posuisset, ut urbs Ethelae vocaretur, Teutonici interdictum formidantes, eam Echulbuer vocaverunt, Hunni vero, curam parvam illud reputantes interdictum, usque hodie eandem vocant Oubudam sicut prius. (SRH I. 156.)</p>	<p>Nam Siccambriam suo nomine fecerat nominari <i>Budawara</i>. Et quamvis rex <i>Atyla</i> Hunis et aliis gentibus posuisset interdictum, ut eadem civitas non <i>Budanara</i>, sed urbs <i>Atyle</i> vocaretur, Teutonici interdictum formidantes <i>Eccylburg</i> eam vocant, id est urbem <i>Atyle</i>, <i>Hungari</i> vero interdictum non curantes adhuc eam <i>Ovudam</i> usque hodie vocant et appellant. (SRH I. 268—269.)</p>

*

⁸ MADZSAR Imre: *A hun krónika szerzője*. Tört. Szle. 1922. 76. l.

⁹ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*, passim. L. még ua.: *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában*. = Ethnographia. 1965. 416. l.; CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században*. Bp. 1967. 511—512. l.; GYÖRFFY György: *Székesfehérvár feltűnése a történelmi forrásokban*. KRALOVÁNSZKY Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai* 1. Az államalapítás kora. Székesfehérvár 1967. 21. l. 17. jegyz. MÁLYUSZ Elemér (*A Thuróczy-krónika és forrásai*. Tudománytörténeti tanulmányok 5. Bp. 1967. 44. l.) úgy látja, hogy ANONYMUST a „húntörténet XIII. századi szerzője valószínűleg, Thuróczy egész bizonyosan nem ismerte, s mégis mintha hatása alatt állnának.”

Hungari dicti sunt a castro Hungu eo, quod subiugatis sibi Sclauis VII principales persone intrantes terram Pannonie diutius ibi *morati sunt*. Unde omnes *nationes* circumiacentes vocabant *Almum* filium *Vgek* ducem de *Hunguar* et suos milites vocabant *Hunguaros*. Quid plura! His omissis redeamus ad propositum opus, iterque hystorie teneamus et, ut spiritus sanctus dictaverit, inceptum opus perficiamus. (37.)

Quia ergo *somnium* in lingua *Hungarica* dicitur *almu* et *illius ortus per somnium fuit pronosticatum*, ideo ipse *vocatus est Almus*. Vel ideo *vocatus est Almus*, id est *sanctus*, quia ex progenie eius *sancti reges et duces erant nascituri*. Quid ultra! (38.)

Quorum VII virorum nomina hec fuerunt: *Almus* pater *Arpad*, *Eleud* pater *Zobolsu*, a quo *genus Saac* descendit, *Cundu* pater *Curzan*, *Ound* pater *Ete*, a quo *genus Calan* et *Colsoy* descendit, *Tosu* pater *Lelu*, *Huba*, a quo *genus Zemera* descendit, *VII*-us *Tuhutum* pater *Horca*, cuius filii fuerunt *Gyylla* et *Zombor*, a quibus *genus Moglout* descendit, ut inferius dicitur. Quid plura! Iter hystorie teneamus. (41.)

... quam terram habitarent *Sclaui*, *Bulgarii* et *Blachii* ac *pastores Romanorum*. Quia post mortem *Athile* regis terram *Pannonie Romani* dicebant *pascua* esse eo, quod *greges eorum in terra Pannonie* pascebantur. Et iure *terra Pannonie* *pascua Romanorum* esse dicebatur,

Hunni sive *Hungari* denuo ingressi in *Pannoniam* transierunt per *regna Bessorum*, *Alborum Comanorum* et *civitatem Kyo*, et deinde in *fluvio Hung* vocato, ubi *castrum* fundavere, *resederunt*. A quo quidem *fluvio Hungari* a *gentibus occidentis sunt vocati*. (164—165.)

Ex istis ergo *capitaneis Arpad*, filius *Almi*, filii *Elad*... Alterius vero exercitus *capitaneus Zobole* vocabatur... Ab isto *Zobole generatio Chak* esse habet. Tertii quidem exercitus *Iula* fuit *capitaneus*... Sed quarti *capitaneus Vrs* est nominatus... Quinti vero exercitus *Cund* est dictus *capitaneus*... *Iel* [*Lel*] ergo exercitus sexti ductor fuerat... Ex isto *Zuard* oritur tribus et *cognatio*. *Septimi* siquidem exercitus *Werbulchu* dux est dictus. (165—167.)

Pannoniae, *Panfiliae*, *Macedoniae*, *Dalmatiae* et *Frigiae* civitates, quae crebris *spoliis* et *obsidionibus* per *Hunos* erant *fatigatae*, *natali solo derelicto* in *Apuliam* per *mare Adriaticum*, de *Ethel* *licentia impetrata* transierunt; *Blackis*, qui ipsorum *fuere pastores* et *coloni*, re-

Quia vero *somnium* in lingua *nostra* dicitur *alm*, et *illius ortus per somnium fuit pronosticatus*, ideo ipse *vocatus est Almus*... (284.)

Fuerat autem ex istis *capitaneis*... *Arpad* filius *Almus*, filii *Elev* [*Eleud*]... *Zoboleh* vero alius *capitaneus*, unde *Chak* oritur *generatio*... Tertius vero *capitaneus Gyula* fuit, unde *Gyula* filius *Ladizlai* derivatur... Quarti siquidem *capitanei* *vocabulum fuerat Cund*... Sed quintus *Leel* est *nominatus*... Ex isto quidem *Zuard* oritur *generatio*, sive *prosapia* et *origo*. Sextus *capitaneus Werbulchu* nomen habuit... *Septimus* *capitaneus Vrs* dicitur. (287., 290—292.)

Pannonie, *Pamphilie*, *Frigie*, *Macedonie* et *Dalmacie* civitates, quae per *Hunos* *obsidione crebra* erant *fatigate*, *natali solo derelicto* in *Apuliam* per *mare Adriaticum* *licentia ab Atila impetrata*, *servire ipsi Atyle* *rennuentes*, *dimissis armentis* *transierunt*; *Vlachis*, qui ipsorum

nam et modo Romani pa- manentibus sponte in Pan- coloni existere [exitere] ac
scuntur de bonis Hungarie. nonia. (156–157.) pastores, remanentes [rema-
Quid plura? (45–46.) nentibus] sponte in Pan-
nonia. (269.)¹⁰

*

Anonymus:

... ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani Sunad filius Dobuca nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit eo, quod predicto regi rebellis fuit in omnibus. Cui etiam predictus rex pro bono servitio suo uxorem et castrum Ohtum cum omnibus apendiciis suis condonavit, sicut enim mos est bonorum dominorum suos fideles remunerare, quod castrum nunc Sunad nuncupatur. Quid ultra? (50.)

Gellért-legenda:

In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena, nomine Achum... , regem autem minime reputabat. Et erat quidam miles valde honoratus, nomine Chanadinus... Achum vero interfecit est in loco prelii ab exercitu Chanadini... Chanadinus... a rege sublimatur. Quem constituit principem domus regis et domus Achum. Ait enim rex: „Ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed urbs Chanadina. Pro eo, quod inimicum meum interfecisti de medio eius... , provincia Chanadiensis vocetur usque in generationem.” (SRH II. 489–492.)

*

Anonymus:

Kézai:

Quod si posse esset, bellum cum eis committeret, nam volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere. Ut dicunt nostri ioculatores: Omnes loca sibi acquirerebant et nomen bonum accipiebant. Quid plura? (65.)

XIV. századi krónikakompozíció:

Alie vero generationes, que genere sunt istis pares et consimiles, acceperunt sibi loca et descensum ad eorum beneplacitum... Preterea cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum, plus de se assumere, quam ex alienis de se ipsis componentes, ideo isti capitanei VII de se ipsis cantilenas componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hiis auditis inter vicinos et amicos iactare arrogancia se valerent. (292., 294.)

*

¹⁰ Hogy a pascua Romanorum kifejezés egykor a magyar krónikatörzs része volt, Ricardus jelentése egyértelműen bizonyítja. L. SZENTPÉTERY, Emericus: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Budapestini 1938. (továbbiakban: SRH II.) 535. l.: Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant... ; qui cum multa regna pertransissent et dextruxissent (!), tandem venerunt in terram, que nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum...

Nam mens Hungarorum *tunc tempore* nichil aliud optabat, nisi *occupare* sibi terras et *subiugare nationes* et bellico uti labore. Quia Hungarii *tunc tempore* ita gaudebant de effusione humani sanguinis sicut sanguissuga et, nisi ita fecissent, tot bonas terras *posteris suis non dimisissent*. Quid plura? (91.)

... Pannonia occupata, tandem Moraviam et Boemiam bonis omnibus spoliarunt... Abinde spoliata Carinthia, Styria et Carniola, cum maxima praeda in Pannoniam revertuntur... *Tunc* Hungari exeuntes intrans in Bulgariam, ex qua armenta et captivos extrahunt infinitos... totaque bene [pene] Lombardia demolita... tota Svevia demolita... totam Graeciam et Bulgariam spoliantes... Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis seu ducibus, quos pro tempore praeficere usa erat, *usque tempora* ducis Geichae hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse... Postquam autem magnificavit Dominus misericordiam suam cum beato rege Stephano *subiecit*que eius dominio multarum gentium *nationes*... (167–172.)

... Moraviam et Bohemiam... crudeliter spoliaverunt... Abinde spoliata Carinthia, Corniola et Stiria cum maxima preda sunt reversi... Hungari Bulgariam invaserunt, ex ea thesaurum et armenta [arma] innumerabilia [innumerabilia] adduxere castra ipsorum *occupantes* et civitates eorum destruentes, que Domino concedente et *nunc habent* et possident... totamque pene Longobardiam spoliantes... Lothoringensem ducatum igne et gladio vastaverunt... depopulati sunt totam Graeciam... Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis sive ducibus hec et alia huiusmodi *usque ad tempora* Toxun ducis gessisse perhibetur. (304–311.)

*

Ad radicem cuius silve iuxta stagnum Ferteu Sac nepos *Zobolsu* longo *post tempore* castrum *construxit*. Quid ultra? (99.)

Alterius vero exercitus capitaneus *Zobole* vocabatur, qui in eo loco fixit sua castra, ubi modo *Chakwara* iacet desolata. Ab isto *Zobole* generatio *Chak* esse habet. (166.)

Zoboleh vero alius capitaneus, unde *Chak* oritur generatio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi *Chakwara* nunc iacet desolata. Illud etenim *castrum* *Zobolei* *fundavit* capitaneus, quod *postmodum* *Chak* ipso mortuo suo nomine a suis cognatis et familia iussit appellari; primo quidem *Zoboley* dicebatur. (290.)

Másfelől: a körültekintő vizsgálat után kiderül, hogy a XIII. századi írók csak látszólag ismerik ANONYMUST, a valóságban aligha. Más szóval: egyes kifejezések, bizonyos terminusok, a kort jellemző főbb áramlatok visszaverődései egyezhetnek a krónika és ANONYMUS között, de azok a gondolatok (s főleg a gondolatok kifejtésére szolgáló történetírói metódusok és sémák), amelyek az anonymusi mű specifikumát adják, lényegében hiányoznak a krónikából. A kutatás eredményeképpen ma már nagyjából világos, hogy ANONYMUS — elvi jogbiztosító iratnak tekintvén művét — a nemesség birtokjogát igyekszik igazolni.¹¹ GYÖRY János utalt arra, hogy a „főnemességnek

¹¹ L. SEBESTYÉN Gyula: *A magyar honfoglalás mondái* I. Bp. 1904. 219–220. l.; GYÖRFFY György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről* Bp. 1959. 45. l.; GERICS József: *Krónikáink szerepe a középkori jogéletben (A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához)*. Levélt. Közl. 1962. 9. l. KRISTÓ Gyula: *Korai levéltári és elbeszélő forrásaink*

a hatalomban való részesedésére maga ANONYMUS a legfőbb forrásunk.”¹² HORVÁTH János nagyon lényeges összefüggésre mutatott rá akkor, amikor hangsúlyozta: Ákos mester oligarcha-arisztokratikus, mondhatni Árpád-ház-ellenes felfogású; a kezdeményező lépéseket már ANONYMUS krónikája megtette e felé a felfogás felé.¹³ Feltűnő azonban, hogy az ún. Ákos mester nem lát-szik ismerni ANONYMUST: a magyar krónika korpuszából hiányzik Mén-Marót, Salán, Galád s a többiek története, s hiányoznak jobbjára azok is, akiknek kedvéért ezek az ellenséges vezérek a világra jöttek: az ősfoglalók, a magyar főurak elődei. Nehezen hihető ugyanis, hogy ha az arisztokratikus szemléletű ún. Ákos mester ismerte volna az övéhez hasonló felfogást képviselő ANONYMUST, ne vett volna át tőle olyan készen talált probléma-megoldásokat, sémákat (mint pl. a hét vezér megháromszorozása), amelyekkel ő maga is — több-keve-sebb eredménnyel — próbálkozott.¹⁴ Egyszerűen hihetetlen, hogy az ANONYMUS személyében szellemi őssel rendelkező XIII. századi krónikás ne aknázza volna ki ezt a — saját koncepcióját szubjektíve a bizonyosság szintjére emelő — lehetőséget.

3. Következtetések

Egyfelől: a fenti szövegösszevetések alapján — hacsak nem a vakvéletlen úzi játékát — ahhoz a feltevéshez kell eljutnunk: a *Quid plura*-kkal és a *Quid ultra*-kkal ANONYMUS mintha (magyarországi) írott művekből átemelt rész végére tenne pontot. Ilyen módon — ha sajátosan is — *hivatkozik* a névtelen jegyző hazai kútfőkre. Igaz, mostohán bánik azokkal; *iter hystorie teneamus* — mondja, s ezzel magas fokú írói önérzetről adva számot magyar forrásos bázisát kirekeszti a *hystoria* fogalmából. S ha feltevésünk eme ága igaznak minősülhet, alapot nyerhetünk ANONYMUS magyar krónikás forrása kronológiájának megállapításához. Az Attila-történet egy kardinális pontjának megfelelése P. mester munkája és a magyar krónika között önmagába véve *perdöntő lehet* ANONYMUS és a krónika közös forrásának datálásában. GYÖRFFY György dokumentálta, hogy a „hun — magyar azonosítás kifejtésére a XII. század végén került sor”, és hogy — számunkra most inkább ez lényeges — „Budának Attila városaként történt elnevezése németektől származik, végső fokon a Nibelung-énekben szereplő *Etzelen bürge* névre vezethető vissza, és semmiképpen sem lehet korábbi a XII. század második felénél, mert ez előtt az idő előtt e név még nem volt helyhez rögzítve.”¹⁵ Vagyis: a névtelen jegyző által felhasznált

kapcsolatához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus XXI. Szeged 1966. 25. l. MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai* 43. l.

¹² GYÖRFFY János: *Gesta regum — gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról*. Bp. 1948. 85. l.

¹³ HORVÁTH János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái* 345. l. L. még MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai* 46. l.

¹⁴ MÁLYUSZ Elemér (uo. 46—47. l.) utalt arra, hogy a XIII. század derekára a nemzet-ségek száma annyira felfaporodott, hogy a hetes számmal már mit sem lehetett kezdeni, a hetes számot nagyobbval kellett felváltani. — Azonban éppen azért, mert az ún. Ákos mester nem veszi át elődje sémáját, noha szüksége lenne rá, minden jel arra mutat, hogy nem ismerte P. mester gestáját.

¹⁵ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 131, 133. l.

magyar krónikás forrás aligha lehetett (csupán) az ősgesta, hanem sokkal inkább egy, a XII. század végén — sőt, ha ANONYMUS gestájának keletkezését a XIII. század első évtizedeire tesszük¹⁶ —, a XIII. század elején, mindenestre *kevés* az anonymusi mű *előtt* íródott magyarországi krónikás alkotásra gondolhatunk.

Több más, szövegmegfelelést nyújtó passzus tartalma is ebbe az irányba mutat. Teljesen hihető és magyar krónikáink ideológiai érzékenységéről nyert ismereteinkkel mindenben egybevágó az a szövegmegfelelésből adódó következtetés, hogy az Álmos- (turul-) mondát (elsőként) a XII—XIII. század fordulóján foglalták írásba, akkor, amikor a totemisztikus monda korábbi lejegyzése elé tilalomfát állító merev egyházas szemlélet már háttérbe szorult, viszont szükségessé vált az Árpádok különleges helyzetének kiemelése.

Ugyancsak erre az időre mutat a hét honfoglaló vezér, s egyiknél-másiknál a tőle származtatott nemzetség nevének írásba rögzítése. Egyes genusok honfoglalás kori eredzetetésének csak a XII—XIII. század fordulóján volt *legkorábban* értelme, amikor a birtokjog igazolásának célzatával a *de genere* nemesi nemzetségjelölő 1200 körül divatba jött.¹⁷ MÁLYUSZ Elemér szavaival élve: „A de genere megjelölés a XII. század végén tűnt fel először, s hamarosan az arisztokrácia fogalmával lett azonos. Vagyon, gazdagság s nyomukban fokozódó fényűzés, származásra büszke rátartiság, párosulva a jobbagyok feletti uralom érzésével, elismertetésre s arra vágyott, hogy jogosnak tűnjék fel a világ előtt.”¹⁸

ANONYMUS (illetve közvetlen krónikás-elődje) jokulátorokra hivatkozó passzusa pedig már legalább annyira a XIII. század közepi, ún. ÁKOS mester-féle, oligarchikus érdekeket megszólaltató koncepció számára készíti elő a talajt, mint amennyire a XII—XIII. század fordulójának szellemi miliójéhez köthető.¹⁹

S mennyiben gyökeresen más kalandozás-képet nyújt ANONYMUS és a XIII. századi krónika (s ezek előképeként a most feltett, a XII—XIII. század fordulóján létrejöhetett alkotás), mint — MÁLYUSZ Elemér interpretációja szerint a XI. századi ősgesta írója. Ennek az „írónak a pogányság iránt érzett ellenszenvével magyarázható, hogy az események elbeszélésénél sem törekedett szépítgetésre. Ha forrásaiban a kalandozó magyarok X. századi pusztításairól, rablásairól s arról olvasott, hogy az egyházakat mint fosztották ki, a híreket szégyenkezés nélkül regisztrálta.”²⁰ Ez a merev elítélés a XII—XIII. század fordulójára már nem titkolt *büszkeséggé* változott. „A kereszténység teljes győzelme, a magyarságnak végleg kereszténnyé válása vetett véget az ősgesta történet szemlélete uralmának. Ettől fogva vált szabaddá az út, hogy az őshaza termékeny tájjá változzék, az ősök bátor hőökké legyenek, a kalandozások alatt, a pogányság korában végrehajtott cselekedeteik pedig elismerést érdemlő haditetteknek számítsanak.”²¹

¹⁶ IFJ. HORVÁTH János: *P. mester és műve*. Irod. tört. Közl. 1966. 276. 1. SZEGFŰ László: *Anonymus és a kománok*. Magy. Könyvszle. 1969. 233—238.

¹⁷ GYÖRFFY György: *Egy krónikahely magyarázatához*. Tört. Szle. 1966. 27—28. 1.

¹⁸ MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai* 43. 1.

¹⁹ L. HORVÁTH János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái* 18—20, 214—215, 320, 345. 1.

²⁰ MÁLYUSZ Elemér: *Krónika-problémák*. Századok 1966. 720. 1.

²¹ Uo. 725. 1.

Semmi esetre sem szabad véletlennek tekintenünk, hogy a XIII. század elején a magyar őstörténet egyházas alapvetésű értékelését új, a korábbival gyökeresen ellentétben interpretáció váltja fel. Ez az új alapállás pontos tükré annak a társadalomfejlődési folyamatnak, amely az egyház nagy mértékben privilegizált helyzetétől, gazdasági vezető szerepétől a világi nagybirtokosság társadalmi és gazdasági felzárkózásán át ez utóbbi hatalmáig vezet.

A szövegösszevetésből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy már a XII–XIII. század fordulóján keletkezett, ANONYMUS által forrásként használt hazai krónika foglalkozott a honfoglaló nemzetségek (vagy legalábbis közülük egyesek) szálláshelyével. A letelepedési hely konkrét rögzítése éppen a társadalomfejlődés imént vázolt folyamatába illeszthető bele, amennyiben a szálláshely megjelölése aligha lehetett megőrzött régiség, hagyomány, hanem sokkal inkább a századforduló viszonyainak visszavetítése a honfoglalás korába, a nagyúri genusok igényeinek, birtokjogának „történeti” (pontosabban: történetietlen) igazolása. A századforduló feltett krónikájának tendenciája — e ponton legalábbis — nem sokban különbözhetett attól a koncepciótól, melyet GYÖRFFY György P. mester munkájának tulajdonít: „Anonymus műve az ősi, nemzetségi jogon birtokló nemesség érdekében készült, az új nagybirtokos arisztokráciával szemben.”²²

Végző soron szövegösszevetésünk — még ha ANONYMUS nem is minden, a krónikával egyező passzus végére illesztette oda a (szerintünk itt) forráshivatkozás szerepét betöltő *Quid plura*-t vagy *Quid ultra*-t — arra indított bennünket, hogy ANONYMUS magyarországi krónikás forrását egy, a XII. század végén (esetleg a XIII. század elején) létrejött alkotásban lássuk.

Másfelől: joggal tehető fel, hogy ha formailag (szavak, kifejezések azonoságában) van is hasonlóság a krónika és ANONYMUS között, a névtelen jegyző munkája *tartalmilag* kívül rekedt a magyar krónikatörzsön. Ez a nyilvánvaló ellentmondás a szórványos, jobbára külsődleges egyezés és a tartalmi különbözőség között csak egyféle módon oldható fel: az, ami közös a krónikában és ANONYMUSnál (vagyis a rokonítható szövegekörnyezetben előforduló azonos szavak és kifejezések), közös forrásra megy vissza, ami csak ANONYMUSnál olvasható, nyilván saját alkotása volt és maradt. S ez magyarázatát adhatja annak, hogy a XIV. századi krónikakompozíció kései betétjei miért *mellőzik hallgatással* ANONYMUS gestáját.

GYULA KRISTÓ

Les sources manuscrites du notaire anonyme, auteur des *Gesta Hungarorum*

1. La geste du notaire anonyme datant du XIIIe siècle présente un grand nombre de motifs concordants avec la chronique hongroise composé d'éléments provenant du XIe au XIVe siècles. Pour expliquer ce fait, deux théories ont été émises. D'après la première les concordances proviennent d'une source commune, source qui remonte aux temps entre le milieu du XIe et le milieu du XIIe siècle. La deuxième affirme que ce n'est pas seulement

²² GYÖRFFY György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai.* (Nemzeti Könyvtár. Történelem.) Bp. 1958. 95. 1.

le notaire anonyme qui aurait puisé aux sources hongroises précédentes, mais lui-même aurait été exploité par les chroniqueurs des XIIIe siècle — ce qui revient à dire que les motifs concordants prendraient leur origine dans le texte du *Gesta Hungarorum*. Ce qui cause le problème, c'est que ni la chronique ne se réfère au notaire anonyme, ni celui-là à un ouvrage quelconque qui l'aurait précédé.

2. Deux faits méritent notre attention. Le premier, c'est que l'Anonyme fait usage par neuf fois des expressions *Quid plura*, resp. *Quid ultra*. Les passages finissant par ces topiques marquent chaque fois une digression dans le récit, et en outre ils présentent des analogies avec les monuments les plus anciens de la littérature hongroise (Légende de Saint-Gérard, Chronique de S. Kézai et surtout la Chronique hongroise du XIVe siècle). Le second fait, c'est que les épisodes caractéristiques de la geste de l'Anonyme (les batailles de la conquête du pays) ne figurent nulle part dans la Chronique hongroise. Il n'est guère croyable qu'un chroniqueur du XIIIe siècle d'une mentalité apparentée à celle de l'Anonyme — le maître Ákos — n'aurait point puisé dans la geste du notaire, s'il en avait eu connaissance.

3. De ce qui précède, deux conclusions différentes peuvent être tirées. D'une part: on pourrait supposer que pour les passages finissant par *Quid plura* et *Quid ultra*, l'auteur de la geste aurait utilisé des sources hongroises et qu'il ait choisi ce moyen particulier pour se référer à celles-ci. Seulement, de la notion «*hystoria*», le notaire l'a toujours écarté les sources hongroises et c'est pourquoi il fait souvent suivre les formules en question par la phrase *Iter hystorie teneamus*. Si donc cette première hypothèse tient debout, le contenu des passages faisant digression (tel le motif de la cité d'Attila), ainsi que leur teneur et les idées qui y apparaissent (la notation de la légende de l'oiseau «*turul*», les passages faisant remonter les lignées nobles jusqu'à la conquête du pays) suggéreraient l'idée que la source écrite hongroise de l'anonyme proviendrait de peu avant la geste, c'est-à-dire de la fin du XIIe ou du commencement du XIIIe siècle. Cette chronique inconnue, aussi bien que celle de l'anonyme feraient donc preuve que dès le commencement du XIIIe siècle les éléments ecclésiastiques dans l'évaluation de l'antiquité hongroise auraient cédé la place aux éléments découlant des intérêts de la grande propriété séculaire. D'autre part: l'ouvrage du notaire anonyme est resté en marge de la chronique hongroise ce qui revient à dire que les éléments concordants remontent à une source commune et ce qui est particulier chez l'Anonyme, fut et resta sa création propre et indépendante.